

III. IKITEISMINIS TYRIMAS

NUKENTĖJUSIOJO TEISINĖ PADĖTIS PASIKEITUS BAUDŽIAMIESIEMS ĮSTATYMAMS

Doc. dr. Petras Ancelis

Lietuvos teisės universiteto Policijos fakultetas
Valakupių g. 5, 2016 Vilnius
Telefonas 274 06 35
Elektroninis paštas polf@ltu.lt

*Pateikta 2003 m. lapkričio 14 d.
Parengta spausdinti 2003 m. gruodžio 17 d.*

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros vedėjas
dr. Alvydas Barkauskas ir šio Universiteto Policijos fakulteto Operatyvinės veiklos katedros vedėjas
docentas dr. Kęstutis Šimkus.*

Pagrindinės sąvokos: nukentėjęsysis, įtariamasis, ikiteisminis tyrimas, nusikaltimo auka.
Keywords: Victim, Suspected, Pre-Trial Investigation, Crime's Victim.

Santrauka

Daugiau kaip penkerius metus Lietuvoje plačiai diskutuojama apie nusikaltimo aukos (procesine prasme nukentėjusiojo) interesų apsaugos tobulinimą tiek teisės aktuose, tiek apskritai apie paramą nukentėjusiajam visuomeninių santykių kaitos kontekste.

Pasitelkus lyginamosios teisėtyros, sisteminės analizės, kritinį ir kitus metodus, straipsnyje analizuojama situacija, kaip kito nukentėjusiojo procesinė padėtis reformuojant baudžiamąjį persekiojimą, ar pasiekta reikiama pusiausvyra užtikrinant įtariamojo (kaltinamojo) ir nukentėjusiojo interesus baudžiamajame procese, ar sukurtos būtinos prielaidos, kad aukai būtų atlyginta patirta žala.

Straipsnyje nagrinėjamas ir visuomenės požiūris į nusikaltimų aukas, kritiškai vertinami žmonių sąmonėje nusistovėję stereotipai kai kurių kategorijų aukų atžvilgiu.

Autorius nustatė, kad valstybė pastaraisiais metais vis aktyviau bando spręsti nusikaltimų aukų problemą. Geri siekiai atsispindi ir priimtoje Nacionalinėje nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programoje, žinoma, su išlyga, kad programai įgyvendinti pakaks priemonių ir ryžto.

Kadangi susikaupusių problemų sprendimo nebegalima atidėlioti, autorius nurodo, kad artimiausiu metu reikės įgyvendinti kai kurių Europos Sąjungos teisės aktų reikalavimus.

Straipsnio pabaigoje autorius suformulavo išvadas, kad ir naujuose baudžiamuose įstatymuose labiau ginamos įtariamojo (kaltinamojo) teisės ir interesai, o nukentėjęsysis prarado

galimybę būti atstovaujamas nevyriausybinių organizacijų. Pateikiami siūlymai, kas darytina tobulinant nukentėjusiojo teisinę padėtį artimiausiu laiku.

Ižanga

Šiame straipsnyje dėl suprantamų priežasčių analizuosime teisinę padėtį ne apskritai aukų – traumų buityje, transporto saugumo, stichinių ir ekologinių nelaimių ir pan., o tik nusikalstamų veikų aukų, t. y. procesine prasme nukentėjusiojo padėtį. Nukentėjusieji dėl nusikalstamų veikų galėtų būti laikomi aukomis dėl: nužudymo, sveikatos sužalojimo; lytinių nusikaltimų; apkrėtimų venerine liga, AIDS; chuliganizmo; nuosavybės atžvilgiu (vagystės, sukčiavimai, plėšimai, prievartavimai; ekonominių nusikaltimų ir kt.). Kiekvienoje nukentėjusiųjų grupėje jų interesų užtikrinimo kontekste galima rasti tam tikrų skirtumų, tačiau iš esmės nukentėjusiojo teisės ir pareigos yra tapačios.

Analizuojant nukentėjusiojo padėtį triadoje – kaltininkas, nukentėjusysis ir valstybė – būtina atsakyti bent į šiuos klausimus:

1. Ar baudžiamieji įstatymai užtikrina reikiamą įtariamojo (kaltinamojo) ir nukentėjusiojo asmens teisinės padėties pusiausvyrą?
2. Ar nukentėjusiajam iš tikrųjų atlyginama patirta žala, ir kokios yra finansinės galimybės tai padaryti?
3. Koks yra visuomenės požiūris į nusikaltimų aukas, ir ar valstybėje skatinama pilietinė iniciatyva teikti paramą nukentėjusiesiems?
4. Kuriam proceso dalyviui įstatymai teikia pirmenybę?

1.

Ne naujiena, kad ilgą laikotarpį baudžiamoji ir baudžiamojo proceso teisės vystėsi ir tobulėjo valstybės ir nusikaltėlio santykių reguliavimo kryptimi, taigi ir konstitucinis bei kitoks teisių garantavimas, išsamus procesinių procedūrų reglamentavimas, teisingumo, nešališkumo, humanizmo principų taikymas tuomet buvo orientuojamas į įtariamąjį ir kaltinamąjį. Aukai (nukentėjusiam asmeniui) ir šiaip jau kiekvienam, kas menkai suprato savo padėtį teisinio reglamentavimo požiūriu, tekdavo nepavydėtina pareiškėjo, liudytojo dalia ir labai nedidelė tikimybė, kad dėl nusikaltimo padaryta žala bus atlyginta. Įstatymuose nebuvo nuosekliai kalbama apie prioritetinius kiekvieno žmogaus teisių ir teisėtų interesų apsaugos klausimus. Nors teisinės prielaidos apsaugoti nusikaltimo aukos interesus baudžiamajame procese apskritai nebuvo blogos, vis dėlto ikiteisminio tyrimo prokurorai ir kiti pareigūnai vykdomų funkcijų požiūriu buvo labiau susirūpinę nusikalstamų veikų atskleidimu, o kai veika jau atskleista – įtariamojo teisinės padėties užtikrinimu, nes su tuo buvo ir, deja, yra susiję pagrindiniai atskirų institucijų veiklos rezultatyvumo rodikliai. Tuo tarpu nuo nusikaltimo nukentėjęs asmuo dažniausiai buvo vertinamas tik kaip priemonė, padedanti atskleisti nusikalstamas veikas.

Lygindami ankstesnę laikmetį su 2003 m. gegužės mėnesį konstatuota situacija (įsigaliojus Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui, toliau sutrumpintai BK, ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui, sutrumpintai BPK), galime remtis tik įstatymais, kitais norminiais aktais, teisininkų ir kitų visuomenės atstovų žiniasklaidoje pareikštomis nuomonėmis, nes praėjo pernelyg mažai laiko, kad būtų galima visapusiškai įvertinti teisės aktų taikymo praktiką. Vis dėlto turime pripažinti, kad naujieji BK ir BPK nukentėjusiojo teisinės padėties tobulinimo kontekste kai kuo pranašesni nei anksčiau galiojusieji. Baudžiamojo proceso teisėje nebeliko baudžiamosios bylos iškėlimo stadijos, nebėra ikiteisminio tyrimo stadijos skaidymo į kvotą ir parengtinį tardymą, taigi dabar apribotos galimybės imti iš asmenų paaiškinimus, kelis kartus kviesti į apklausas arba tikslinti veiksmus, kitaip tariant, sumažėjo galimybių vilkinti bylas. Visi reikalingi tyrimo ir kiti procesiniai veiksmai atliekami esant paprastam pradiniam įtarimui, kai būna gautas pranešimas apie nusikalstamą

veiką. Be to, išplėstas sąrašas nusikalstamų veikų, kurias padarius ir esant atitinkamiems pagrindams bei sąlygoms kaltininkas ir nukentėjusysis gali susitaikyti.

Yra ir kitų naujųjų įstatymų teigiamybių, tačiau straipsnio tikslas – atskleisti tam tikras norminimo spragas, trūkumus ir kitas kliūtis, apie kuriuos, autoriaus nuomone, reikėtų jau dabar diskutuoti ir bandyti nedelsiant šalinti, ir tai leistų geriau garantuoti nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų teises.

2.

Akivaizdu, kad geriausias atsakas į nusikalstamą veiką yra ne tik kaltininko nubaudimas (uždarymas į pataisos arba kitą įstaigą bei kitokia bausmės atlikimo forma), o realus patirtos žalos atlyginimas ir kita parama nukentėjusiajam.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta nuostata, jog asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymas. Kelerius metus rengiamas LR baudžiamaisiais įstatymais uždrausta veika padarytos žalos atlyginimo įstatymo projektas vis dar nesvarstomas, nors dabartiniu metu jau ir kiti įstatymai numato ne tik nusikalstama veika padarytos fizinės arba turtinės žalos atlyginimą, bet ir moralinės žalos atlyginimo galimybes. Štai Civilinio kodekso 6.250 straipsnyje įteisinamas neturtinės žalos, t. y. asmens fizinio skausmo, dvasinių išgyvenimų, nepatogumų, dvasinio sukrėtimo, emocinės depresijos, pažeminimo, reputacijos pablogėjimo, bendravimo galimybių sumažėjimo ir kitos, teismo įvertintos pinigais, atlyginimas visais atvejais, kai ji padaryta dėl nusikaltimo asmens sveikatai arba dėl asmens gyvybės atėmimo bei kitais įstatymuose numatytais atvejais.

Baudžiamasis ir baudžiamojo proceso kodeksai jau sukuria prielaidas kaupti lėšas patirtai nukentėjusiojo žalai atlyginti, numatydami, kad nuo baudžiamosios atsakomybės arba bausmės atleistam pilnamečiam asmeniui gali būti skiriama ir baudžiamojo poveikio priemonė – įmoka į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą (BK 67 str., 2 d., 4 p.; ši įmoka gali būti paskirta teismo nuo 5 iki 25 MGL dydžio – BK 71 str., BPK 357 str.3 d.).

Baudžiamojo proceso kodekse numatytas avanso suteikimas įstatymų numatytais atvejais teismo sprendimu iš valstybės lėšų, jeigu kaltinamasis arba už jo veiksmus materialiai atsakingi asmenys neturi lėšų žalai atlyginti (BPK 118 str.).

Nors ir yra neblogos teisinės prielaidos patirtai žalai atlyginti, tikroji padėtis mūsų šalyje, deja, išlieka kaip anksčiau, t. y. žala gali būti nukentėjusiajam atlyginta tik restitucine tvarka, jeigu kaltininkas tai gali. Tačiau nemažai kaltininkų neturi jokio turto, nedirba, pataisos įstaigose taip pat vyrauja nedarbas. Neturėjimas lėšų žalai atlyginti, socialinio draudimo netobulumas negali užtikrinti realaus žalos atlyginimo. Apskritai civilinis ieškinys dažnai nukeliamas nagrinėti iš baudžiamosios teisenos į civilinę, t. y. buvusi išimtis virto taisykle. Jau ir visuomenei žinoma, kad antstolių paslaugos išieškant žalą dažniausiai apmokamos pačių nukentėjusiųjų lėšomis.

3.

Ne paslaptis, kad nemaža dalis mūsų visuomenės yra neigiamai nusistačiusi prieš kai kurias nukentėjusiųjų grupes (išžaginiųų, plėšimų, prekybos žmonėmis ir kitas aukas). Tokiais atvejais girdime diskusijas: ko merginos ėjo su vaikinais į kažkieno namus, bendrabutį, kodėl vartojo alkoholinius gėrimus? Atsakymas dažnai būna labai paprastas: ėjome paklaustyti muzikos, pašokti, žaisti kompiuterinius žaidimus, pažiūrėti naujo filmo ir pan. Iš tikrųjų: ar jaunas žmogus kiekvieną žmogų visuomet privalo įtarinėti blogais ketinimais? Kita vertus, nepaisant nuolat žiniasklaidoje gvildenamų liūdnuų savo padariniais pavyzdžių, potencialių aukų elgesys mažai tepakito: artimai bendraujama ką tik susipažinus gatvėje, visuomeniniame transporte, sėdama į pakeleivingas automašinas. Kai kurių tyrinėtojų nuomone, aukos būsenos sindromas išprovokuoja apie 18 proc. vagysčių, 46 proc. plėšimų. Tapti aukomis

kasdien rizikuoja kasininkai, taksistai, prekeiviai, verslininkai, paštininkai, apsaugininkai, sargai, viešąjį saugumą užtikrinantys darbuotojai. Šis sąrašas ilgėja. Retas tokių profesijų atstovų turi gynimosi priemonių arba būna pasiruošęs kitaip pasipriešinti užpuolimo atveju.

Taigi minėtais ir kitais atvejais negalime beatodairiškai toleruoti nuomonių, kad nukentėjęs asmuo pats kaltas dėl jam nusikalstama veika padarytos žalos arba ignoruoti jo teisę procesinėmis priemonėmis atkurti pažeistas teises. Kiekvienas nusikaltęs asmuo turi atsakyti už tai, ką padarė. Jo kaltė negali pereiti arba būti perleista kitam, nes įstatymas saugo teisėtus nukentėjusio asmens interesus (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 str.). Taigi kiekviena nusikalstama veika, numatyta baudžiamajame įstatyme, laikytina nusikalstama, nesvarbu, koku mastu ji galėjo būti išprovokuota paties nukentėjusiojo asmens neatsargiais arba nerūpestingais veiksmais, pasityčiojimu, įžeidimu ir kt., ir tik teismas turi teisę spręsti, ar nukentėjusiojo veiksmai galėjo turėti įtakos darant nusikalstamą veiką, ar į tai reikia atsižvelgti nustatant kaltinamojo kaltę, skiriant bausmę. Antraip sėkmingai grįžtume į XIX amžiaus pabaigą, kai buvo diskutuojama prancūzų kriminalisto Tardo idėja įvesti baudžiamąją atsakomybę ir aukai už provokacinius veiksmus.

Remiantis Lietuvoje ir kitose šalyse atliktų viktimologinių tyrimų duomenimis, kartą nuo nusikaltimų nukentėję asmenys dėl savo psichofizinių savybių, elgesio, neadekvačios reakcijos į tam tikras situacijas dažnai nukenčia pakartotinai. Dėl šios priežasties socialinė ir teisinė parama nusikaltimų aukoms svarbi ne vien teisingumo požiūriu, nes tokia parama yra ir nusikaltimų prevencijos priemonė. Labai svarbu, kad Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu patvirtintoje Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programoje pabrėžiama ir nusikaltimų aukų socialinės teisinės apsaugos politika, kurios kai kurie uždaviniai sutampa su mūsų nagrinėjamomis problemomis, pavyzdžiui, būtinybė organizuoti socialinę-psichologinę pagalbą nusikaltimų aukoms, patarti ir padėti joms suvokti, kaip elgtis konfliktinėse situacijose, savo elgesiu neišprovokuoti arba palengvinti daryti nusikalstamą veiką, įgyvendinti gyventojų švietimo bei mokymo programas viktimologijos ir nusikaltimų prevencijos srityje [1].

Žinoma, norėtusi, kad minėtos programos uždaviniai tikrai būtų išspręsti valstybės mastu, o neliktų, kaip buvo anksčiau, tik deklaracija.

Taigi potencialios aukos gynimosi priemonės turi būti ne tiek pistoletas, šautuvas arba kitoks ginklas, kiek jo psichologinis pasirėngimas ekstremaliai situacijai. Psichologinei savigynai reikia rengti nuo vaikystės. Apskritai viktimologinė prevencija turėtų būti nukreipta į:

- 1) teisinį visuomenės švietimą (aiškinimas nusikalstamumo pavojų, jų kai kurių rūšių dinamikos ir plėtros tendencijų, nusikaltimų darymo būdų ir gudrybių įtraukiant ir žiniasklaidą).
- 2) tiesioginį mokymą tam tikrų visuomenės grupių asmenų, užsiimančių rizikinga veikla;
- 3) visuomenę aktyvinančias priemones, skirtas tam, kad asmenys įsirengtų individualias būsto ir transporto priemonių apsaugos priemones (signalizacija, šarvuotos durys ir pan.);
- 4) priemones, garantuojančias turto saugumą viešbučiuose, bendrabučiuose (saugojimo kamerų, leidimų sistemos įrengimas, personalo mokymas);
- 5) tiesioginių stebėjimą asmenų, kurie neapdairiai elgiasi viešose vietose;
- 6) draudimo nuo galimų nusikalstamų veikų sistemos tobulinimą ir kt.

Gali būti ir kitų prevencinių priemonių potencialių nusikalstamų veikų aukų atžvilgiu: konkrečių asmenų aprūpinimas individualios savigynos priemonėmis, ryšiu su policija ir kt. Plačiai pagarsėjo telšiečių iniciatyva organizuojant savo apylinkės gyventojų savarankišką gynimąsi [2].

Nuo 2004 m. gegužės 1 d. Lietuvos Respublikai tapus tikraja Europos Sąjungos nare reikės įgyvendinti atitinkamų ES teisės aktų reikalavimus, įskaitant jų ir Rekomendacijos Nr. R(85) (apie aukos padėtį baudžiamajame teisėje ir baudžiamajame procese) 11 nuostatą, kad

pagrindinė baudžiamojo proceso funkcija turi būti nukentėjusiojo poreikių tenkinimas bei jo interesų apsauga.

Šiuo metu mums įgyvendinimo prasme aktualiausias yra konkretus teisės aktas – 2001 m. kovo 15 d. Europos Sąjungos Tarybos nutarimas „Dėl aukų statuso baudžiamajame procese“ (2001/220/JHA). Šis nutarimas kiekvieną šalį narę įpareigoja „garantuoti, kad sprendžiant bylą su aukomis būtų elgiamasi pagarbiai, oriai, pripažįstant aukos teises ir teisėtus interesus baudžiamajame procese (2 str. 1 d) ... turi, pagal taikytinas nacionalinės teisės sąlygas, suteikti aukoms – teismo proceso dalyviams arba liudytojams – galimybę gauti išlaidų, susijusių su jų teisiniu atstovavimu baudžiamajame procese, kompensaciją (7 str.) ... turėtų garantuoti, kad teismo patalpose būtų įrengtas laukiamasis aukoms (8 str. 1 ir 3 d.) ... turi garantuoti, kad nusikaltimo aukos turėtų teisę per tam tikrą (ne per ilgą) laiko tarpą iš kriminalinio nusikaltėlio gauti kompensaciją (9 str.) ... turi skatinti aukų rėmimo sistemų, atsakingų už pirminį aukų priėmimą ir tolesnę pagalbą, įtraukimą į baudžiamąjį procesą; aprūpindama aukų rėmimo organizacijas (nevyriausybinės organizacijas, teisėtai įkurtas šalyje narėje, kuri pagalbą nusikaltimų aukoms teikia tinkamu būdu, padėdama valstybės veiksams šioje srityje – 1 str. b) punktas), specialiu viešojoje tarnyboje apmokytu personalu, arba pripažindama ir finansuodama aukų rėmimo organizacijas (13 str. 1 d.) ... šalis narė turi remti iniciatyvas, leidžiančias personalui, dalyvaujančiam baudžiamajame procese arba kitaip bendraujančiam su aukomis, būti tinkamai apmokytam dirbti su ypač socialiai pažeidžiamomis grupėmis. Tai užtikrinama per viešąsias tarnybas arba finansiškai remiant aukų rėmimo organizacijas (14 str.) ... Šalis narė privalo sudaryti reikiamas sąlygas pareiškimo nagrinėjimo metu, ypač baudžiamojo proceso metu tam, kad užkardytų antrinę viktimizaciją ir neleistų aukoms patirti nereikalingą spaudimą. Ypač tai pasakyta apie pirminį pokalbį su auka ir reikiamų sąlygų, atitinkančių tikrąją situaciją, užtikrinimą (15 str. 1 d.)...“ [3].

4.

Nerimą kelia tai, kad:

1) nuo 2003 m. gegužės 1 d. ikiteisminį tyrimą atlieka jau ne ankstesnės keturios institucijos, turinčios gerų specialistų, praktinės veiklos patirties ir procesiškai gerai kontroliuojamų tardytojų, o dešimties institucijų pareigūnai. Padaugėjus tyrėjų jų profesinis pasirėngimas ir išsilavinimas, lyginant su ankstesniais tardytojais, sumenkėjo [4]. Apmaudu, kad ir Valstybės tarnybos įstatymas suteikia teisę dirbti tyrėju B lygio pareigūnui, t. y. asmeniui, nuturinčiam universitetinio išsilavinimo. Praktiškai kiekvienas viešojo saugumo statutinės tarnybos pareigūnas įgijo ikiteisminio tyrimo (baudžiamojo persekiojimo) teisę. Taigi teisingai žinoma dažnos žinybos istorinė svajonė turėti „savo“ tardymą dabar jau įgyvendinta. Atrodo, galima plėsti ir tyrimo subjektus, kaip tai vyksta administraciniame procese: atsakomybę taiko jau maždaug 60 institucijų pareigūnų;

2) ikiteisminio tyrimo funkcija tapo labai išskaidyta, byla prarado atsakingą asmenį (ikiteisminio tyrimo pareigūnas, lyginant su ankstesne tardytojo procesine padėtimi, tokio savarankiškumo ir iniciatyvumo nebeturi, todėl savo veiklą privalo derinti su įstaigos vadovu, prokuroru, o šis – su ikiteisminio tyrimo teisėju. Tai neišvengiamai neigiamai paveiks baudžiamojo persekiojimo aktyvumą, dinamiškumą, o gal ir bereikalingą duomenų paviešinimą). Galiojančiame BPK nebėra bylos priėmimo savo žinion procedūros (priėmimo apie tai nutarimo) šį faktą atitinkamai fiksuojant. Taigi dabar nukentėjusiajam ir bet kuriam kitam proceso dalyviui nelengva bus atsakyti, kas tam tikru momentu nusikalstamą veiką tiria. Nesant šio klausimo teisinio reglamentavimo, tampa neaiškus ir tam tikro pareigūno nušalinimo mechanizmas;

3) kitaip nei ankstesnis Baudžiamojo proceso kodeksas, daug svarbių procesinių santykių dabar reglamentuoja Respublikos generalinio prokuroro patvirtintos rekomendacijos, kitų institucijų instrukcijos. Mūsų nuomone, jos gali iškreipti įstatymo leidėjo sumanymą, kita vertus, rekomendacijos gali būti nežinomos daugeliui proceso dalyvių, įskaitant ir nu-

kontentus. Oponentai teigia, kad visko neįmanoma reglamentuoti Kodeksu, būtina, kad įstatymas būtų stabilus, tačiau ir naujasis Kodeksas savo apimtimi nesutrumpėjo. Kita vertus, dar neįsigaliojus naujam BPK jau buvo priimtos 45 šio Kodekso pataisos ir dabar vėl priimami nauji papildymai [5];

4) BPK įteisinta neinicijatyvi ikiteisminio tyrimo teisėjo veikla. Jis tampa labai priklausomas nuo prokuroro, nes vykdo pavedimus apklausti asmenis ir kt. Beje, kai asmenis apklausia teisėjas, jis negali būti iniciatyvus bei aktyvus proceso dalyvis, nes nežino tiriamo įvykio aplinkybių, kad tokioje apklausoje vyrauja prokuroras. Kyla pavojus, kad teisminės valdžios įgaliojimai kartais gali būti pajungti ikiteisminio tyrimo nepagrįstoms versijoms įtvirtinti;

5) įtariamojo interesų apsauga – suinteresuoto gynėjo reikalas, o nukentėjusiuoju turėtų rūpintis prokuroras, tačiau iki jo yra dar vienas tarpininkas, t. y. jau minėtas ikiteisminio tyrimo pareigūnas, priimantis lemiamus sprendimus pradėti ar atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, kuris neretai gali būti labiau suinteresuotas savo žinybos veiklos rezultatų gerinimu nei nukentėjusiojo interesų užtikrinimu (noras gražinti nusikalstamumo statistiką ir kt.);

6) įtariamojo teisine padėtimi asmuo gali pasinaudoti iš karto, tuo tarpu tam, kad asmuo būtų pripažintas nukentėjusiuoju, neretai prireikia nemažai laiko. Apie tai jau daug diskutuota [3, p. 154–155].

Kita vertus, formalus suteikimas asmeniui nukentėjusiojo statuso dar nereiškia realaus jo teisių garantavimo. Be to, galima atstovauti tik nepilnamečiam nukentėjusiajam, o ribotai veiksnaus, turinčio kitokių fizinių kliūčių nukentėjusiojo būtinas atstovavimas, lyginant su įtariamuoju, įstatyme nėra numatytas. Be to, nukentėjusysis už atstovavimą privalo advokatai susimokėti pats. Ne paslaptis, kad advokato paslaugos didžiąjai daliai mūsų šalies gyventojų, turinčių gana kuklias pajamas, sunkiai prieinamos. Šiame kontekste anksčiau BPK numatė pažangesnį nukentėjusiojo teisių atstovavimą, kurį galėjo įgyvendinti ir nevyriausybių (visuomeninių) organizacijų atstovai (buvusio BPK 63, 63 1 str.), o galiojančiame BPK visuomeninio atstovavimo nebeliko. Negalime nepakomentuoti Lietuvos nusikaltimų aukų rėmimo asociacijos įgytos veiklos patirties. Į šią asociaciją, kurioje visuomeniniais pagrindais dirba aukštos kvalifikacijos teisininkų, kreipdavosi nemažai žmonių iš įvairių šalies vietovių, ir nukentėjusiesiems buvo stengiamasi padėti skiriant tam tikros srities specialistą atstovą. Dabar nukentėjusysis turi pats susirasti advokatą ir sudaryti su juo atitinkamą sutartį. Autoriaus nuomone, visuomenei visiškai nedalyvaujant baudžiamajame procese negalima tikėtis didesnio tos pačios visuomenės pasitikėjimo teisinėmis institucijomis – ką jau kalbėti apie jų veiklos rėmimą. Šis klausimas vertas atskiro išsamesnio nagrinėjimo [6]. Be to, kitaip nei nukentėjusiajam, įtariamajam užtikrinama ir teisė nemokamai naudotis vertėjo paslaugomis (BPK 44 str. 7 d., rekomendacijų 24 str. [7]);

7) nepašalintos galimybės daryti poveikį nukentėjusiajam arba jo artimiesiems (neprišalomas paklausimas nukentėjusiojo nuomonės skiriant (pakeičiant) atitinkamą kardomąją priemonę, aptariant kuo operatyvesnį informavimo būdą, retai kur įrengti atskiri laukiamieji kaltinimo ir gynybos šalims ir kt.).

Žinoma, galima būtų ir toliau lyginti įtariamojo (kaltinamojo) ir nukentėjusiojo teisinę padėtį, tačiau įstatymų teikiameis prioritetams suvokti pateiktos analizės jau turėtų pakakti.

Išvados

1. Nors nuo 2003 m. gegužės 1 d. įsigalioję BK ir BPK bei pastaraisiais metais priimti kiti įstatymai pagerino nusikaltimo aukos (nukentėjusiojo) statusą baudžiamajame procese, tačiau reikiamos kaltininko ir nukentėjusiojo teisinės padėties pusiausvyros dar nepasiekta – ką jau kalbėti apie prioritetų suteikimą jo interesams.

2. Realus žalos atlyginimas nukentėjusiajam turėtų tapti svarbiausiu pagrindu sprendžiant kaltininko atsakomybės pobūdį ir dydį.

3. Viktimologinė prevencija turi būti visokeriopai skleidžiama visuomenėje, teisinėje praktinėje veikloje, savivaldoje, žiniasklaidoje, nevyriausybinių organizacijų veikloje.

4. Lietuvai tampant Europos Sąjungos nare būtina kuo skubiau suderinti savo teisinius aktus su atitinkamomis ES konvencijomis ir rekomendacijomis, apibrėžiančiomis nusikaltimų aukų padėtį baudžiamajame procese.

5. Šalintinos visos galimybės daryti bet kokią poveikį nukentėjusiajam arba jo artimiesiems (pvz., išklausti nukentėjusiojo nuomonę skiriant (pakeičiant) atitinkamą kardomąją priemonę, aptariant kuo greitesnio abipusio informavimo būdą; įrengti atskirus laukiamuosius kaltinimo ir gynybos šalims ikiteisminio tyrimo institucijose ir teismuose ir kt.)

6. Siūlytina Baudžiamojo proceso kodeksą papildyti nuostatomis, leidžiančiomis nevyriausybiniams (visuomeniniams) organizacijoms atstovauti nukentėjusiesiems baudžiamajame procese.

LITERATŪRA

1. **Lietuvos Respublikos** Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimas „Dėl nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“ Nr. IX–1383 // Valstybės žinios. 2003 04 02. Nr. 32.
2. **Peleckis M., Pocius J.** Kaimas nusikaltėlius pasitinka ginklu ir kumščiu // „Respublika“. 2003 m. gegužės 17 d.
3. **Council** Framework Decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings (2001/220/JHA) // Official Journal L 082, 22/03/2001.
4. Nauji kodeksai stringa dėl klaidų ir spragų. Aukščiausiojo Teismo vadovas mano, kad teoretikai neišgirdo praktikų nuomonės // A. Lekavičiaus interviu „Lietuvos ryte“. 2003 m. gegužės 20 d.
5. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX–785, 21, 48, 50, 127, 142, 151, 158, 161, 163, 165, 212, 217, 232, 233, 234, 237, 244, 254, 255, 256, 266, 276, 287, 303, 318, 319, 322, 323, 326, 327, 329, 332, 342, 351, 353, 362, 375, 380, 397 421, 440, 458, 459 straipsnių pakeitimo bei papildymo ir Kodekso papildymo 362–1 straipsniu 2003 04 10 įstatymas Nr. IX–1495 // Valstybės žinios. 2003 04 24. Nr. 38. ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 151, 168, 186, 276, 407, 409 straipsnių pakeitimo ir papildymo 2003 m. birželio 19 d. įstatymas Nr. IX–1637 // Valstybės žinios. 2003 07 09. Nr. 68.
6. **Ancelis P.** Dėmesingumas nusikaltimo aukai kaip prielaida kuriant atvirą visuomenę // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: LTU, 2000. T. 15 (7).
7. **Rekomendacija** dėl proceso dalyvių susipažinimo su bylos medžiaga ikiteisminio tyrimo metu. Patvirtinta Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 18 d. įsakymu Nr. I–58 // Valstybės žinios. 2003 04 25. Nr. 39.

On Crime Victim's Legal Status under New Penal Laws

Assoc. Prof. Dr. Petras Ancelis

Law University of Lithuania

SUMMARY

The elaboration of a crime victim's – in a procedural sense – interests protection (by legal acts and by means of general support for a victim in the context of developing and changing social relations) has been widely discussed for the last five years.

The author offers an overview on a changing victim's procedural status under the framework of a reformed persecution, and investigates the issues whether the required balance has been achieved in ensuring defendant's (accused) and victim's interests in penal process and whether the necessary prerequisites have been created for compensation of a victim's losses and damages.

The article also deals with the social view-points on crime victims. Existing stereotypes on victims of some crime categories are being analysed.

Recently, the state has made some important decisions on the status of crime victims. They are reflected in a National programme on crime prevention and control. Hopefully, there would be enough resources and determination for their implementation.

The necessity to implement some EU acts into national legal system in the nearest future makes the delay to solve the accumulated problems impossible.

The conclusions of the article reveal that even under the new penal legal acts rights and interests of a defendant (accused) are ensured to a larger extent, meanwhile, a crime victim loses the right to be represented by NGO's. The suggestions on necessary immediate changes to enhance victim's legal status are presented.

